

նոթ են "Մեծին Ներսիսի", կանոնները, որոնցմէ յառաջ բերուածը ինչպէս ժամանակէ ընդէ վերը (ՀԱ. 1904, էջ 314 Ծան. 4) Ներսէս Բ. Աշտարակեցւոյ Իթ կանոն էր Ներսէս Բ. Աշտարակեցի իւր կաթողիկոսական իշխանութիւնն վարած է 548—557. Հետեւաբար այս ժամանակամիջոցէն յառաջ չէր կրնար կարգացած ըլլալ գանձը: "Տէր Խոսրով": Դիտելով որ Խոսրով կանոնացոյց չհղեւսեր կը համարէր ոչ Ներսէսի, կ'ըսէր ինչորէն ինչ թէ Խոսրով այս անուամբ որ Ներսէս կ'իմանայ: Ի Տարիէ Ներսէս Գ Ընդհանրէ չենք կրնար բռն. միւս երեք համանուն Կաթողիկոսներէն ալ կամ Ա. եւ կամ Գ. պիտի ըլլայ, վասն զի Աշտարակեցի աղեկածքը "մեծ, անուան արժանի գործ մը չէ թողուցած, ըստ վկայութեան առհայտին պատմագրաց": Եթէ Ներսէս Գ. Ընդհանրէ իմանալ, կը հետեւի թէ 671էն վերջէ գրած է Խոսրով այս ճառը:

Երկրորդ կը գործածէ Սեփարաթայ համառոտ խմբագրութիւնէն: Արդ Մեծ Ստեփան Թարգմանուած է ըստ յիշատակարանին 696ին, որուն համառոտ խմբագրութիւնն կատարուած պիտի ըլլայ Տրդատ այն թուականներէն վերջը՝ առաւուսէն մինչեւ 710. ըստ հետեւորդի իբրեւ terminus post quam կրնանք գտնել 710: Աւելի գիտար է terminus ante quem որ: Խոսրով սաստիկութեամբ կը խօսի իւր ճառին մէջ քառասունորդ պահոց ՇԲ. եւ ԿԻ. որոնք լուծողներու դէմ: Այս կէտը քննելով կը տեսնուի յայնապէս որ Տեղեկակը անձնութիւն է Յովհ. Օմեցեայ Կառնացի Ի. ին: Օմեցեայի իւր կանոնները հաստատած է Դուռնայ տաղովոյն մէջ, որուն գումարման ժամանակն կը համարուի 719. Կառնացի այս թուականն է թուարարու կրնայ ստացը ըլլալ, վասն զի խնդիր է թէ այն թուականին Յովհ. Ա. այժմ թողով վերականգն թուականն, կը բաւականանալք ըսել թէ Խոսրով այս ճառը Օմեցեայ կանոններէն յառաջ գրած է: Առ այս անպատու որ եւ յաջորդքս

Համեմատելով գրութիւնն "Խոսրովկայ" գրութեանց հետ, համադրուեցանք թէ բացարձակապէս անհնար է նոյնանցնել երկու հեղինակները: Դիտելով նախ այսպիսի խնդրոց մէջ ամենէն կարեւորը լեզուն, կը տեսնուի ակնհայտ երկուքի մէջ բացուած անհնուն վիճէ: "Տեառն Խոսրովոյ ճառի լեզուն թէեւ կը կաղայ անդ տեղ, սակայն այսպիսիք համեմատութեամբ այնպէս անաւանութիւն, որ եւ ոչ ինչորայ նմիշ կրնան ըլլալ 2 Թ զարեւու մատենագրաց համար, Բովանդակ գրութեան մէջ ընթերցողը նշուի թէ կը նշմարէ հելլենական առցանցութեամբ կամ յետոց որբական դարձածք: մինչ "Խոսրովկայ" հինգ զլուխներու մէջ ամեն քայլափոխին անպակաս են այնպիսիք, այնպէս որ հոն ընդ հիշուական ընթերցողը ցանցաւ կը պատահի ստեղծու, յորս նշմարէ ընտիր նախա-

գաւութիւն՝ օրինակի համար բանալք ըստ գիպաց էջ մը էջ 88. "Առ միայն այս, այլ եւ զգայականի զօրութեանն արդարեւ եղեալ եւ քանակածին ի ձեռն այսորիկ, զի ցանկականն եւ ցամախականն զգայականին յարեւանայ ... Ընդ ձեռն որոյ ոչ կ'ըլլ բնութարանացս այսորիկ ... ոչ կարեն գոլ եւ պնդելի, յորս սորայն իցեն բնութարանք ... Թէ եւ պնդե եւք խոտովանիլ ալ, որ ամբողջ գրութիւնն այս անով չէ. սակայն Տեղեկակը միշտ հելլենականն է. եւ այսպիսի հելլենականն մատանց չենք կրնար բնծայել երեք այս ճառին պէս ճառ մը, ուր ճաշակ մը կը տեսնուի:

Յատկապէս նշանակութիւն ունի խնդրոյ համար "Հարցմունքը", Անտիոքայ Տրդատեանին այն հարցման թէ սուրբերը (հիները) "Ընդէ՞ ոչ կարգեցին զԱւետիսն ի թիւս տօնիցի, կը պատասխանէ Խոսրով. "Զբարեղմս թողին, զմիտութիւնն ոչ կարգեցին եւ ոչ զպնտեկոստէն" եւ ոչ զԱւետիսն եւ ոչ Խոսրովն Տեառն Իրոյ ... եւ ոչ զՊարտեւն Իրն. եւ զայս երկուս զխառար տառնն (Գեղարմուտիւն եւ զՅարութիւն) միայն կարգեաց Յակովբոս եւ այլքն ... եւ յետոյ բարգում տառեր ի Կիրիլլէ յաւելան եւ մեք տառնեմք: ... Իսոյց զաւետեացն աւր տառնեմք յետ տառնախմբելոյ զայտնութիւն Թրիշին մերոյ, զի պահջ սուրբ աղացացն մը լուծցին, զի հայկի հաջ կարարային վարդապետէն Հայոց զաւր Խորգիէ Տեառն մերոյ պահալք հաստատել, զգիպական բաղում անգամ ի սուրբ պահան, որ հարցողութիւն շարքարանայի Բանին մարմնացելոյ կարգեցաւ յառաքելոցն, մինչեւ ցկենցարար գալուսն նորա միւսանգամ, եւս Բարսեղ Իււ անէի տեղ իւշ լուսն յորդիկ (— Ս. պահջոյ), ոչ Բարսեղնայն (sic), զի եւ այլ խնդրեց յուզեցան ի քեռն (Ը 192—3):

Ինչպէս կը տեսնուի, խնդիր պահջ լեզու է եւ Հարցմանց հեղինակն ալ համաձայն "Տէր Խոսրովոյ" կը պաշտպանէ քառանկորայ պահջոյ անուանեալ ըլլալը: Այս նմանութիւններն ըստ գիպաց չեն, թէեւ կ'երեւայ քանի մը ներքին հակասութիւն: "Տէր Խոսրովոյ" աս խոսքերուն կը հակասակին օրինակի համար. "Այլ եւ լոյս եւս իւնեցին աստեղիւն, եթէ ասոր յայտնուիւն Տեառն յառաջարար պահան գիպցի կամ ասորեայք ձեռնեմ Տեառն, այս ինքն Տեառնը ընդառաւ ի սուրբ պահան քառանկորայքն": Ուրեմն հոս "Տէր Խոսրովոյ" բնութեամբ առաքելութիւն հաստատուելու զբաւանդողն Տեառն: Այսպիսիք ծագած ըլլաւ են անշուշտ նոր աղբիւր մը — զՍկիւրտ — գործածելուն:

Հարցմանց հեղինակն "բաղում" ինչ ունէի քեզ փոսն այսորիկ, խօսքերն պահջակապէս այս ճառին համար են, հետեւաբար պետք էր բռնել թէ Խոսրով այս հարցմաններն վերջէ գրած է: Բայց լեւալ թէ մը ինչորայն առար: Ծառիս լեզուն աւելի զբաւար է եւ զըստ քան Հարցմանցը: Ուստի, եթէ Խոսրովոյն անունն կեղծ չէ, որուն լեզու տարականայն չիմ չկայ, ըստ մեզ կ'երեւայ թէ հարկ է նոյն անձնաւարութիւնն համարել զ"Տէր Խոսրովոյ" "Խոսրով վարդապետին" հետ. թէ ոչինչ անձն է եւ "Խոսրովի", ասոր ժխտական

1 Թովմաս Արեւուշի գեա տառները գրուած եւ ոչ իւր գիտէ Ներսէս Աշտարակեցի գրութիւնն, երբ կը կուէ ընդհանր Գ Ընդհանրէ երկուս "Երանելի Յէր Ներսէս Իրեւորդ Հայոց կաթողիկոս", անո հրա. Գառն. էջ 231, 255:

պատասխանեց լեզուն. բայց ինչ աղբիւրս որ «խոս-
րով Պարագայեն», խոսորդին հետ կը կենայ, նոյն
աղբիւր կրնայ կենալ «Յէր խոսորդն» ալ:

Անցնիկը գրութեանս արժէքին, աղբիւրաց
եւ հայ մատենագրութեան վրայ ունեցած ազ-
գեցութեան:

Ինչպէս տեսան ընթերցողը, խոսորդու «Յա-
ղագոյ քառասորդաց պահանջ» մասը պարզապէս
ճառական-յորդարական չէր, այլ եւ վիճական.
ասկէ ինքնին իսկ կրնայ գուշակուիլ պահանջ պատ-
մութեան համար բռնած կարեւոր գիրքը: Ճառիս
հեղինակը իբրեւ Ը գարու անձ, ի հարկէ պիտի
մտնէր նոյն գարու սկզբները մեծ պահանջ մասին
ծագած կրօնական խնդրոց մէջ, զորոնք համա-
ռօտիւ կը նկարագրէ Յ. Օմեկեթի իր Ստանդարտու-
թեան եւ կանոնաց մէջ, խոսորդ կը ցուցնէ ինք
դիւրեւ ինչպէս... ինչէ, որոնք կը պնդեն թէ Քա-
ռասորդաց պահանջը պէտք է պահել մտրոցնապէս,
առանց լուծելու Ըարաթ եւ կիւրաքի օրերը. մինչ
միւս կողմը ընդհակառակ կը հաստատութիւն օրի-
նաւոր է այդ օրերու մէջ պահել լուծելը՝ կաթ-
նեղէն, իսկ եւ ձեթ ճաշակելով: Մինքն այժմ
գտնուող այս վէճը, երկու կողմէն համոզման ալ
բաւական պատճառներ կը գտնենք: Առաջին կողմը
նկատելով որ պահանջ սկզբնաւորութիւնը Քրիս-
տոսէն եղած է, եւ նա 40 օր անընդհատ պահանջ
առանց լուծելու օրերուն, ասկէ նմանող ըլլալու
համար փրկէին օրինակին, կը պահանջէին պահել
ԸԲ. եւ կիւր. օրերն եւս իսկի. կողմնացողութիւնն
ասկէ հետեւեցող պահանջին հետեւեցողութեան, բոս
օրում կը լուծուէր ԸԲ. եւ կիւր. օրերը, կը պնդէր
չառանակել նոյնն առանց փոփոխութեան: Ժա-
մանակեցի իմաստաստը կաթնեղբար այլապէս չէր
կրնար այս վիճարանութեան եւ յազման առջեւ
առնել, բայց եթէ այն իմաստուն կանոնով, որ
կը պատահէր. «Ասան պահելոյ եւ լուծանելոյ
զԸարաթ եւ կիւրաքի ի սուրբ քառասներորդս
պահանջ, այս յիւրաքանչիւր կամ թողեալ լինի.
... երկուքին ընդունելն են առաջին Ստանդոյ, եւ
յուանդութեան եկեղեցւոյ Քրիստոսի» (Ե. Օյ) նշի:
Մատենագրութիւնը. էջ 25.) Աւելի մանրամասն
նուիրեանց մէջ մտնել հոս ինչեքոր յօդուածս
եւ շատ հեռացած կ'ըլլանք մեր նիւթէն: Ընդար-
ձակ կը խօսենք խոսորդու Մեծ պահանջ ինչորոց մէջ
ունեցած գրիկ եւս նկատուած առանձին գլխով
ի վերջ աւստիմաստութեան:

Գալով աղբիւրաց, զորոնք ի ձեռքն ունեցած
է խոսորդ, յատկապէս աչքի կը գործեն կանոնա-
գիրքը. որչափ կը նկատենք, խոսորդը ունի առ-
ջեւ կանոնաց հաւաքածոյ մը, ուր կը գտնուի
Աղբարպետութիւն Առաքելոց, կանոնք ի ձեռն
կղեմայ, կանոնը Գանգարայ ժողովոյն, Ներսիսի
Աշտարակեցւոյ: Աղբիւրց այս հաւաքածոյն Յով-
հաննա Օմեկեթեան է. առ այս բան մը չէր կրնար
բռնել, յամենայն զգալ խոսորդու օրինակն ընտրելա-
գոյն էր եւ մեր կանոնադրերէն կը շեղէր բաւա-
կան. վասն զի ինչպէս ժամօթութիւններէն (տես
էջ 314, ծան. 2, 3, 4 եւն) կը տեսնուի խոսորդու
ի մէջ բերած կանոնները բաւական չեն համամայ-
նիր մը ձեռքը գտնուածին հետ. յատկապէս կիւր-

ան Աշտարակեցւոյն կանոնը, որ աւելի հնութեան
տիպ ունի վրան քան այսօրուան ընթերցուածը:

Առանց աղբեցութեան չէ կրած խոսորդու՝
Գր. Առանձնարանի ճառերը կարգաւ: Շունու-
թութեանց մէջ նշանակեցիք վերը ինչ ինչ փոխ-
առութիւններ բառից եւ քանիք ը նախագատու-
թեանց, ի պնտակոստէն եւ ի Հոգին սուրբ ճառէն
ունի խոսորդը ուրիշ աղբեցութիւն մ'ալ, զոր
կրնանք կոչել նաեւ հետեւեցողութիւն: Առաւու-
ծաբան՝ Հոգւոյն 50 օր (== 7 շաբաթ) վերջը գալը
խորհրդական ցուցնելու համար ի մէջ կը բերէ
սուրբ Գրոց մէջ յիշուած 7 թուականները. այս
միջոցիս կը գրէ ի միջի այլոց... «Իսկ ամացն, որ
եօթներեակ տարին թողութեան, ոչ յեօթ-
ներեակն միայն, այլ եւ յեօթից եօթներեակն:
Արդ որ աւուրցն են՝ ծնանին զյօթներեակն զիշե-
ցեալն զուրբ առ նոստ զօրն, իւ ամացն դշտելուն
առ նոստ անուանել, եւ նմանացն իւրաքանչիւն
ունի, եւ զծառայչն աղագոթիւնս եւ ի լեւոթի
սորոցն—նշն ի բաց զնացուածն, եւ նոյնիկն ոչ
յարմանացն միայն եւ յարեալկացն, այլ եւ
յուաւրցն եւ յամացն պառագո: Այս եօթն պա-
ռանեալ թիւ զպատիւ յիշներեակն հաւաքեաց,
վասն զի ընդ յիշենք բարեալ ծնանի զպատիւն,
միով պակասեալ աւուրք, զոր ի հանդերեակ
յարիտենին առաջը: Ութներակ լեալ եւ առաջին,
մանուանդ եթէ մի եւ անըգակտիկ. քանից պարտ
եւ արժան է քեզ անդ աւարտել զատի շաբա-
թունս ոչոյն: Որչափ զի առցի մասունս եօթանց,
այլ եւ ութից. ... եւ եօթանցն պատուոյ յայլով
են վկայութիւնք: Բայց ասկաւք ի բազմացն մեզ
բաւականացիք: Որչափ...» (Չեւ. Եւս Մատե-
նադարանի՝ Թիւ 217, Թիւ 241 ա.) Այս խօսքերէն
պարզուած խոսորդը ի մէջ կը բերէ Մեծ պահանջ
թիւն 40—49 ցուցնելու համար Ս. Գրքի մէջ
յիշուած 40 եւ 50 թիւնքները նոյն իսկ երբեք
բառեր առնելով, զորոնք նշանակած ենք վերը
նաքաղիր: Այս կէտը մատուցութեան արժանի է
այնու որ Գրիգորիս Աշտարակեցւոյ եպիսկոպոսն եւս
իւր կիւրքի Ընթերցումաց մեկնութեան մէջ նոյն-
պիսի օճ կը բռնէ, բայց ազգուած խոսորդու ճառ-
աւն, ինչպէս պիտի հաստատենք օրինակներով վարք:

Խոսորդ, ինչպէս լեզուն իսկ յայտնի կը
նշմարուի, ընթերցում է նաեւ. Ոսկերիանի ճառ-
ները: Վերը ծանօթութեանց մէջ նշանակեցիք
Ոսկ. Փրկիւպեցւոց մեկնութիւնն առած Պաւղոս
առաքելոյն այս հոսոց. «Կերպարս պարտայն եւ պարտ
կերպարոյ, այլ իստա խափանեացէ, (Հմմտ. առջ
332—3 ծան. 1. տես եւ 30 ծան. 9.) որ նոր
կատկարանի մէջ այլապէս էր: Այժմ պիտի նշանա-
կենք Ոսկեր. Մատթէի եւ մեկնութիւնն զպատմ աւ-
րիշ ընդարձակ հաստուած մը, որ մեծ նշանակու-
թիւն պիտի ունենայ ապա երթաւորութեան մը
հաստատութեան համար: Այն հաստուածն է.

Ոսկ. Մատթէի. մտա ԺԳ.
էջ 183:

Խոսորդ:

Քանզի ոչ եթէ յորժամ
պահէն (Քրիստոս), այդ
յորժամ քայքայուած, յայն-
ժամ մըրանցն (սատա-

նայի), զի գու. ուսանիցիս, թէ որդիսի ինչ բարի են պարծ, կամ որդիսի չեն կարծ ընդդէմ թշնամէ. ւայն... վասն այսորիկ եւ նա պահու. ոչ չէ կարտա ինչ էր պահուցի, ոչ չէ զի (ՎԱ. զմեզ) Եւրոպայի...:

Քանիք եւ զԼեւոն աւ. յոյսիւն թէ որդիսի չեն են զբարեւուն. եւ զորհեցից յամս Նոյի նայն էաւ. եւ ի Սեւոս զհրաշքս բարեւ թիւնին: Չի թէպէտ եւ պահուն-թիւն էր բարեւան, ոսկիցն երկուցուն ասնիմանացն անդի բռնաւ արմատ: Չոր եւ ինչիւն անկարելիով աւ. ինչ Այս եւ անդիւն-թիւն Սեւոսայոց, զի յամբարտաւանութեանն եւ ի թնայութեան հայն եւ յոյսութեան զբարեւ ինչ:

Այդպէս եւ հիշուի զմեծամեծ շարին, յարկերութեանն եւ ի քաղաքութեանն կործանեալ յաւորեան թիւնս, գործէին:

Այնպիսի անշնամբման եւ խտրութեւ Ոսկերեանին կարեւոր ունենալն, որ բարկորդին անպէտ եւ համարինք ասոր քով երկար կանգ առնուի: Մտադրութեան արժանի է այն պարագայն որ երկու հեղինակներն ալ մի եւ նոյն շարժանութի գրգռեալ գրած են յիշեալ տողերը: Խտրով բռնէն վերջէ թէ Մարգարեք եւ Բրիտանոս ալ պահք պահեցին, կը բերէր. «վասն որդի փորձին հայցերը զբարե հաց լինել ի քաղցն ու Քրիստոսի. իսկ նա ընդդէմ դնէր նմա զազգոյ պատասխանին ի Գործ, թէ Ահ հայր. միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ, ի Ոսկերեան եւս Աւետարանչին յիշեալ խոսքերու մեկնութեան մէջ կը բերէ վերի տողերը:

Խտրութեւ ձեռքը պատմական ցուցման համար իրեն աղբեր լաւ ծառայած է Փ. Սոկրատ, որ յանուանէ իսկ կը յիշուի առջ մը «Պապէս կայ ի Պատմութեան Սահմանայ. խոսքերով, թէ եւ ծիղդ այն կտոր չի գտնուիր առ Սոկրատայ: Խոյրի կրեանք ընել. ուսկից առան եւ խտրով վերջին տողերս, եւ ինչ պատճառաւ կ'ընծայէ "Սոկրատայ": Ի մէջ բերուած հաստատան եւ "Մամանակս

1 Բիւն մը վար կը գրէ Ոսկերեան. «Վասն այնորիկ եւ նա պահէ զբռնաւուն որ, զի մէջ զգրութեանն զգից ցուցանիք: ... Եւ արդ պահեաց զն աւ. եւ զն զիւնր միանամայն, ապա քաղցնս յետայ: Չի պատճառ տացն թշնամայն» մարմնայն ի մարմ. զի արժամ զիւր ընդ զիւր խառնեցին, ցուցանիք» թէ որպէս պարս իցն կուտել եւ յաղծելէն:

Մեծ յն եւ զարգ են պահք սիրոյց Աստուծոյ (11):

Եւ նա պահեց, ոչ չէ զի Եսոս ասելն՝ պահեաց, ոչ չէ չէ Եւրոպայ իստիւն-թիւն ընդդէմ մեղացն փռուել (193-5): Աստուծոյ ցառք չար սերմանց առաջին մարգարէ պողոյն Եւրոպայն այս եւ (Եւսմեյն ի գրախաւն եւս): 16-37:

Երկրորդն առ Նոյի... (Ս. Գրոց խոսքերով կը խոսի հոս խտրով) 37-44: Երրորդն Սեւոսայոցն, որը վասն անդրիւր քաղաքի կ'ընէ ինչ կարողացն բարեւալ չէսոր աւանի, հարկաւորն դառնուհաւ. եւ զայն ինչ Աստուծոյ վկայեաց որովանմանութեան լաւ գործ, զորոց առջ մարգարէն Եւսմեյն Այս եւ անդիւն-թիւն Սեւոսայոցն ի յանդիւն հոյն եւ զինչոյ յիշուին եւ յայնմանէ պահուն-թիւն ի միմեան, իրեն զայն տեսի բարձի զնաւ 44-51):

Իսկ վասն իստիւն-թիւն զի՜նչ պարտ է ասել, որ անպատճառ մտնիցուել թէ անպիտան ասել եւ ընդդէմ... (58-59):

Ինչ եւ Եւրոպայի մարգարէ ցորեան ի բարեպաշտութեան էին, պահէին սրբութեամբ միայն՝ ուսեալք յաստուածեղբորէն Յակոբայո:

Այսպիսի բան մը ոչ եւսեքիս եւ ոչ Մեծ կամ Փոքր Սոկրատ ունին. Եւսմեյն (42 394) կը խօսի այն պահաց վկայ, ալ եւ ոչ նոյնքան ունի խտրութեւ խոսքերուն:

Չինչ եւ իցէ ուրիշ կողմանէ ապահով ենք որ խտրով կը բարձրեն զՍոկրատ: Օրինակելով անկէ 17 տող, զոր իրեն հնազոյն՝ վկայութիւն Սոկրատի խտրութեանն կը գնենք հոս դէմ առ դէմ:

Փ. Սոկրատ (Տրտ. Տէր-Սոկու. էջ 462-3):

Չի ի Էսոս ցած զասկէն բոս քրկուտ յաւարութեան ասնին եւ ասորք զպահն ասնին ի մեւէ մինչեւ յիս պահաց գառկին. եւ ոչ ի շարաթու եւ ոչ ի կերակրէն այլաւ փոխէ զկերակրան փոխէ յաւարութեանն Տեառն ի Պետրոսէ եւ ի Պաւլոսէ ինչ աւանդուել թիւնս ասնին եւ պահաց յիմարէից:

Իսկ Սոկրատ եւ Բիւքանոն Եւսմեյնի եւ Բիւքանոնէ աւետարանչէ ասնին քած զասկէն կատարելք բոս աւետարտ յարութեանն եւ պահք, նմանագիտ յաւարագիւ ի մեւս պահացն մինչեւ զկատարուել յիսն նեկին (ՎԱ. յիմարէից):

Իսկ որ Ալեքսանդրիոյ՝ քառասունորոր անուանելով ցոր բարեբանութեան որդայն կատարելք. եւ յիս այնորք զարգաթիւ առաւելագոյն գառուով եւ լիմեքցածածովք ի զատիկն հաստացանին զգառաւ: Բայց ի շարաթու. եւ ի կերակրէն փրկական պատարագն միշտ կատարի յիմեղեցիսն Աստուծոյ:

Ըստ որում եւ մեծ քաղցն Էսոս մանրգիծաւ բոս ասնի զաւորք պահան մինչեւ յիս պահաց գառկին. եւ ոչ ի շարաթու եւ ոչ ի կերակրէն իւրեանն կամ փոխէ զկերակրան փոխէ յաւարութեանն Տեառն ի Պետրոսէ եւ ի Պաւլոսէ ինչ աւանդուել թիւնս ասնին եւ պահաց յիմարէից:

Ըստ նմին եւ Ալեքսանդրիոյ՝ քառասունորոր քառասունորոր պահան պահելով. եւ Մարկոսէ աւետարանչէ ասնին. եւ զորք բարեւ բանութեանն նոյնպէս պահեցն անյուսմանին զիսաւորելով. բայց զպաշտանն յաւեւ արարեացուցանին եւ լիմեքցածածովք, եւ աւետարանչան ի զատիկն հաստացանին այլ ի շարաթու եւ ի կերակրէն փրկական պատարագն միայն մատուցանի:

Էին անմաք, առէ, որ զաւորք պատարագն խառնուել շնային վասն պիտութեան պահաց, բայց այս ոչ ընկալեալ էգէն ի սրբայն վասն ամենաց յիշատակի յարութեան փրկին եւ նահատակութեան վկայից:

465: Էին անմաք, որ զպատարագն խառնուել ի կերակրէն եւ ի շարաթու վասն պիտանայոյ պահաց, բայց այս ոչ ընկալեալ էգէն ի սրբայն:

Համեմատութեան անիւրեւ կը տեսնուի թէ խտրով ուղղակի Փ. Սոկրատեն քաղած է:

Մտադրութեան արժանի է Փ. Սոկրատայ այս համեմատութեանն. վասն զի Մեծ Սոկրատ քով այս մասը կը գրուէ ամբողջ ընդարձակ զլուի:

1 Եթէ չհաւանեք Ամեյունի (Սեւոսի Ս. Գրոսի թեան) մէջ գտնուած հաստատեք՝ առաջինը վերայ խտրով զի՜նչ Սոկրատ քառասունորորերն:

դուք ինչպիսի փոխանակ
հետևանքներով ինչպիսի...
ի հալած զմաստ ընկերու
կազմեաց... այլ եւ անա-
րարք յստիկն հինգ պահե-
ցան... զի աւետիկ մար-
մինն անմեղանկութիւն թաղե-
րացեալ ի վերացեալ ար-
ցուն թաղին. որ զԵրե-
րուստիս ինչոյ փոխանակ
կապելոցն (90—108)

աղբերան ի բարբոթեալ բա-
ցոյն, եւ շինուցին զմարտու-
թիւնն ինչոյն զանկու-
թեանց. եւ սակաւ ինչ
սպարի չառցան. շինուցին
զարտաբերութիւնն հա-
նգին. զի առ ի ներքո
ցոյ զպաշտօնընդ զպա-
հառն միջոցաբեր. եւ ար-
աքաց թոյն բարեփոխ զն-
իւնիստն աստուծոյն, եւ
գաւառեան եւ ինն կան-
գուն տարածեալ զամե-
նեանս աստուերն (31)
Մովսիսի եւ իշխայի մա-
սին (31)

4. Մովսիսի եւ իշխայի
մասին (74—80):

Այս համեմատութիւնները - թիւ 1 եւ
2-ն զատ — թեւեւ անշտ անշտ կը միասնեն, առ-
կայն շատ շնչին են, եւ պատճառն է երկուքին
երբորդ աղբերն մը, այս ինքն եւ «Վարդ-
գալականութիւն Առաքելոց, անվանականներն ոգ-
տուիլը» խորով զ. Վարդգէսի մէջ օգտուած է
ուղղակի Մ. Գրգէն (Համա. անգ.) մէջ Մանգա-
կունի «Վարդ. Առաքելոց»-ն եւ թերեւ խորովին
Բաց ասոր այս նմանութիւնը մտադրութեան ար-
ժանին են այնու որ Մ. Գրգէն հետեւորդ գեղեցիկ
մի եւ նոյն նպատակի կը ծառայողներն երկու հե-
ղինակներս ալ մի եւ նոյն հետեւութիւնն հանե-
լով: Առաջին երկու համեմատներուն մէջ, որպէս
կ'երեւայ՝ Մանգակունին է բանաբառը, վասն զի
առաջինին մէջ խորովու աղբերն եղած է Ոսկե-
բերանի Մեկնութիւն ի Մասնէն:

Մեծ. Հ. Բ. Սարգիսեան Մանգակունեայ այս
երկու ծառերն՝ անոր անուան վաւեր կը համարի
ոչ իւր չնոյնութեան մէջ. սակայն հոն է մը բը-
րուած ապացոյցը այնչափ զորութիւնն, որ ժխտեն
էլ գարու մէջ գրուած ըլլալու հնարաւորութիւնը:
Մեծ Մանգակունեայ այս ծառերը խորովու ծա-
նոթ ըլլալն այնու աւելի զարմանալի կը թուի, որ
խորով չի յիշատակեր ամենեւին զայն յանուանէ,
մինչ իրեն սիրելի է հայկական Եկեղեցւոյ հայրերն
վկայութիւններ բերելը, որով աւելի համոզեցուցիչ
էլլալայն ապացոյցները հայ ընթերցողը:

Աւելի մեծ կարեւորութիւն կը ստանայ
«Յաղագս քառասնորդաց, ճառը Յաճախապա-
տումի հետ ունեցած աղբերի»:

«Յաճախապատում» անուան ներքեւ մէջ
հասած 23 ճառերը իրենց խորագրին մէջ կը կրեն
հեղինակի անուն «Գրիգոր լուսաւորիչ» Այսպէս
ալ ընդունուած էր մինչեւ անցեալ դարուն կէ-

ս խորովու եւ «Վարդ. Առաքելոցի համապատա-
կան կարեւորութիւնը վերջ մեր ծանօթութեանց մէջ: Ման-
գակունեայ քառասնորդաց զիմ առ զիմ համեմատութեան
գրուած իրենս գտնել փոփոխեցը Հ. Բ. Սարգիսեանի
«Գննութիւնը Յովհան Մանգակունեայ եւ իւր երկուստե-
թեանց վրայ ուսումնասիրութեան մէջ. Վնենու. 1895,
էջ 187—8 3-րդ»:

«Վասն պահոց պնդութեան, ճառը նեղաբաց
մէջ ուղեւայլ հնչեցանք ի ընծայութիւն. Ըստ Հ. Սար-
գիսեանի ցանկին 15 նեղաբանութիւններն 80 էջ կրն Մանգա-
կունեայ անուել. 30 Ոսկեբերանի եւ 40 Երեմի (անս անդ. էջ
60): Վերջնայ ընծայութիւնն է եւ մը թիւ 364 նեղա-
բան մէջ. (անս Յաղագս՝ Յովհան, էջ 816)

սերն՝ ընդհանրապէս ամէն ազգայիններէ, սեպեալ
Գր. Նարեկացիին մինչեւ Ա. Գրգէսին եւ Ջալալ-
Նէկեանի: Օտարը եւս տարբեր կարծիք չէին յայտ-
նած, այսպէս՝ Նայմանի, Ըմիրի եւն: Սակայն արդի
բանասիրաց համար այն մեղակալարանայ ճշմար-
տութիւնն է, թէ այս ճառերը բացարձակապէս չեն
կրնար Մ. Լուսաւորիչի մասանց արդիւնք ըլլալ, այն
վիճակի մէջ, ինչպէս կը ներկայանան այսօր մեզ:

Ըստ բազմաթիւն Հ. Յովսեփայ Գալմար-
ճեանի՝ Գրիգորի ընծայութեան այս ճառերը «Հաւ-
անականաբար Թ. Ա. դարուն» և այս ժամանակն, բոս
նոյն մեծանուն մասնագործին, է նաեւ Ե. Յաճախա-
պատում», անուան ծննդեան ժամանակը: Հ. Գա-
լմարճեան ճառիցս գրութեան տարին կը գնէ
Ե. Գալու վերջերս:

Պրոֆ. Ֆեռտաւեր՝ ուղեց Մ. Մանգիցի ընծայել
զանոցը, հետեւաբար գրուած Ե. Գալուին. որուն
սակայն ան հնարաւորութիւնն Հայոցս համար ան-
նոյայտին ճշմարտութիւնն է, այնու մանաւանդ որ
այժմեան Եւրոպայական միջոցն, ինչպէս քաջ
գիտած է զայս վիճեցանակ զգրոյն», չի կրնար վրան

- 1. Լուսաւոր Լուր արդոյ. Գ. էջ 371:
- 2. Այսի. հին. Դար. 175—78:
- 3. Versuch einer Geschichte der arm. Literatur. Leipzig, 1836. p. 15.

4. Leben und Lehren des hl. Gr. des Erleuchtens. Regensburg, 1872. Յաւադրան:

5. Գալմարճեան-Յալմարճեան՝ Սրբազան պատարագա-
մատուցը Հայոց. Վնենու 1897. էջ 325:

6. J. Nirsche's Lehrbuch der Patrologie und Pa-
tristik, III. Mainz, 1885. էջ 219, նոյնը տես Մեծ. Հ.

Յալմարճեանի թարգմանութեան «Հայկական աշխատասիրու-
թիւնը հայապահ Պ. Ֆեթիշեթի. Վնենու 1895, էջ 69—75:

7. Հմա. Գալմարճեանի Հ. Գ.՝ Ոսկեբերանի եւ Ու-
սկեբերանի հայերենները. ՀՎ. 1903. էջ 264. ուր
460—760 միջոցները գտնուած են: Վաղ իսկ հնագուշակ

Հ. Մասնագործի Գալմարճեանի իւր «Կարգադրել օւսմանց
գործին մէջ (Վնենու 1845, էջ 40) գտածոն կը զայն
ընդուն զանազան Գալմարճեանի ետքն անորոշ գարուն
մէջ. հետաքրքրական են իւր խորհրդը. «Գալմարճեան եւ ուրիշ
երկու մասանցը նշանաւորը (որոշ գրութեան ժամանակ
չէ յայտ) աստիկն ջնհրան, ... երկուքն է Յաճախա-
պատում գիրք երանին զոր մերոյ Գր. Լուսաւորիչ, որ
կարծի թէ հայ բարբառ գրեւել յաւանակ կամ ասորական
նշանագրովք եւ ասպա թէ հայ չլլաւ. (Հնդկ կարծիքն է այս-
տե անց Եւր. 15): բայց քանի մաս թէ յաղանաւան

նշանագրութեան Պարսկ քաղաքի գտանի նեղաբան օրինակ
որին մասանին յաւանին (Կալմարճեանի նշանակի մէջ թիւ
սեպեցի թիւնը, որ Villosfori Ոսկեբերանի ներքոյ է
Ս. Գրիգոր կեղծ գրութեան լատին՝ Լրա. de Montfaucon

թ. St. J. Chrysostomi Opera omnia Պարսկ, 1735. XII.
էջ 822-8՝ գրած առ Եանիթութեան, «Viginti et tres
Homiliae composuit, quae habeamus in codice O.
Bibliothecae Regiae», թիւիւրմանութեանն ծագած է
թէ Villosfori այս խորհրդը հայերէնը Կալմարճեանի՝ յայտնի
կը տեսնուի յաղագր ծանօթութեանն. «Haec fidei expo-
sitioni reperitur quoque in supra dicto codice qui scriptus
fuit anno Aerae Armenae 704, et Christi 1255 այս
նկատմամբ տես նաեւ Հ. Գալմարճեանի զիտաղութիւնն

թ. ՀՎ. 1893 էջ 294 նմ) կարծաւ է քննութեան թէ
թերեւ թէ յայն ժամը գրեւել ինչ եւ յետոյ թարգմանաւ,
Եւրոպայի իւր ոչ ամբողջ նշանակի յետոյ իւրեքանիւն
այիւ երեւի, բայց որպէս ասացար, վասն սորին քննու-

8. Որոշ (Սրբոյ) կենցեց
բարեբաղի պահէ էին:

9. Որով որդին Հե-
ղեայ (որեան եւ զերայեղ
կոտորման մասնեցին):

Ինքիր է այժմ այս նշոյնութիւններն Յա-
ճախապատումէն առած է խորովով, թէ ընդհանա-
ռաւն է եւ կամ պատահական են արեւոյ: Արե-
ւոյն չենք կրնար բան. վասն իր երկուսեան նմա-
նութիւններն այնպիսի են, որ մեկուն միւսէն կա-
խում ունենալը ժխտել չընենք անհասարկ, այլ
զոնէ մեծ յանգիւնութեան գործ կը համարենք:
Օր. պաշտաւ է հաստատածի նշոյնութիւններն մէջ
ով չի տեսներ մեկուն միւսէն ըրած արեւաստական
շեղումներն. Յաճախապատում՝ կ'ըստ «սասնոցէ»,
խորովով՝ «բարեբաղի» մին «պատահական» միւսն
«Լուսն» մին «ուսուցէ շարքիկ սպառազինել
պահպան ընդդէմ իշտանայն խորովով» միւսն՝ «զեղ
խորանցէ ընդդէմ մեղան վառել», ի վերին նախա-
դատութեան մէջ շին եւ խորովով բոլորովին զերտ
գիտող բառեր են. նշոյնէս մէջ եւ իշտանայն
խորովով. այսպիսի համապար բառեր երբեք չեն կրնար
միանգամայնի միասին գալ, եթէ իրարու հետադէմ
չունենային եւ երկուքն էլ մէկ յայտնուելու եր-
կիրէ մէջ չգտնուէր. իսկ թէ ո՞վ է բանաբար —
հարցմանս պատասխանն դժուարին պիտի չըլլայ
տալն, վասն զի չեն պակսիր առ այս հաստատուն
կռուակներ:

Դիտելով նախ որ խորովով իւր աղբիւրն ծած-
կէն չի գիտեր, եւ թէ ինքը Ս. Գրիգորի անուան
ժամանակացոյ վրայ ունեցած մեծ ազդեցութիւնն
լաւ ճանչցած է, պէտք ենք բան թէ, եթէ ինքն
ըլլար ծայրաբաղն, կը յիշէր զոնէ անգամ մը յա-
նուանէ. որուն բացակայութենէն կը ստիպուիք
հակառակ հաստատել, այս ինքն թէ Յաճախա-
պատումն է բանաբար:

Բայց եթէ Հ. Գաթրիգեանի հետ ընդու-
նինք թէ այս ճառերն Ս. Գրիգորի ծԱ գրերն
վերջն ընծայուեցան, այս թերեւս ոչինչ փաստ
երեւայ: Ի հաստատուն աւելի դժուար ապացոյց
նախ այս մի ձեռքը: Ինչպէս տեսան ընթերցողքը,
խորովով այս հաստատուն գրելու ժամանակ հե-
տեւած էր Ոսկ. Մատթիէի մեկնութիւնն, առնելով
անէ բառական՝ «զեղ» եւ «պահպան», բացատրութիւնն:
Արդ երբ Յաճախապատում՝ այս բացատրութիւնն
կը փոխէ եւ կ'ընէ «ուսուցէ», ի հարկէ խորովով
չէր կրնար անկէ կախում ունենալ, այլ ընդ հա-
կառաւն Յաճախապատում՝ խորովովն: Եւ այս քաջ
կը տեսնուի յաջորդ խոսքերէն, ուր Յաճախա-
պատումը բացատրութիւնը միշտ բանաբար չի
մինչ խորովովն պարզ է եւ սովորական: Այսպէս

աւելի ցածրաւ կը գործածուի Յաճախապատում
«ընդդէմ սպառազինել» քան «ընդդէմ վառել»
աւելի պարզ է եւ հասարակ «մեղք» քան այլա-
բանական «թշտամոյն մարտը», Եւ այս նշա-
նակալից է եւ յաջորդ. խորովով Գ համեմատու-
թեան մէջ զեղեան կ'առնուան «Հեղեայ» համե-
մայն «Վարդ. Աւարելցի» ընթերցուածին. հոս
Յաճախապատումն աւելի եղիւ կամ եղեալ. երկ-
րորդ ձեւը նման է խորովով ըստին: Արդ եթէ
խորովով ըլլար բանաբար, պիտի գրէր «եղեայ»,
որ չէ ըրած. Յաճախապատումն միայն շեղելով իւր
սովորով թէ երբ երբ անգամ մը միայն «եղեայ»
հետեւի թէ նմանած է խորովով. Դարձեալ՝
խորովով համեմայն Վարդ. Աւարելցի կը յիշէ
նախ զՄովսէս, ապա զԵղիա, մինչ Յաճախապա-
տում՝ նախ զԵղիա եւ ապա զՄովսէս, ասկից կը
տեսնուի թէ խորովով կապուած է իւր առջեւի
աղբիւր. իսկ Յաճախապատում՝ ըստ կամի կը քաշէ
միայն:

Այսպէս ուրեմն Յաճախապատում՝ Գ ինքն-
նախ խորովով՝ «Յազգի Կոստանդնուպոլսէ պահեց ծե-
ռն» ինչպէս «Գագուրի եղիւն» (ՀԱ. 1893 էջ 294):
Արեւմտեայ հայ թարգմանութիւնն (ՀԱ. 1893
էջ 93): Արեւմտեայ հայերէն (Նուրյէ) կ'ընէ Վարդ.
եւ. էջ 54 մի. եւն), Գր. Աստուածաբանն (ըստ
Մեծ. Հ. Յ. Տաշեանի):

Իսկ եթէ առարկէ մէկ Յաճախապատում
ճառից ինքի բառերը, բարդութիւնները, որոնք
գժուարաւ կրնային ը—թ գրաւորու մէջ ի գոյու-
թեան գալ, մենք ասոր վրայ վայրկեան մը զար-
մանալ յետայի կ'պատահանենք. այնպիսիները կը
գտնուին նաեւ առ խորովով՝ ոչ ինչ նուազ
թուով քան Յաճախապատումն մէջ. Դարձեալ
Յաճախապատումն մէջ կարգ մ'ընտրի բարդու-
թեանց քով չեն պակսիր նաեւ անձահաստութիւնը
հեղինաբան ազդեցութեան տակ կազմակերպուած
բառեր, որոնք ի հարկէ յետին գարեց գործ են:
Ընդդէմութիւն չունինք մենք այն կարեաց, որ
կը հաստատու թէ այժմանք հնազանդի մը վրայ
երկրորդ իմբաբանութիւնն է. սակայն նկատելով որ
այս կարծիքը միշտ լեզուական ցուցման վրայ կը
յետու եւ ոչ պատմական կամ մատենագրական
ցուցմանց վրայ, այնչափ հիմնաւոր չենք տեսներ.
վասն զի լեզուի մաքրութիւնն կրնար մասամբ նաեւ
ընտրի աղբիւրներ գործածելէն յետաձգած ըլլալ:
— Այս ինչոյց վրայ երկարագոյն յամեն լինար
մեզ նիւթս. եւ կը փակելը այժմ, թողով վերստին
բացումը ազգային բանասիրաց կորովի գրեցնուին:

Տեսնենք ի վերջոյ նաեւ խորովով եւ Գրի-
գորիս Արշարուսէ չորրորդական մէջ եղած
աղբիւր: Գրիգորիս Արշարուսէի ծածոթէ է «Սակ
ժողովոյց Հայոց» գրութիւնն, ուր 726-ի Մանազ-
կերտի ժողովոյս ժողովականներէն մին կը ներ-
կայանայ: Հոս — իբրեւ կաթողիկոսի բերնէն —

1 Այսպէս. Աստուածաւանդ կանոն. խառակի բան-
աբարեանքի. Դախանիւր օրինակ. ծանոթացում լինիմ.
աստուածաբան աստուակ. պարտաւոր զորովն, մարմա-
պարտ, լուսն եւն:

2 Գրիգ. թղթոց. 228, 232: Մեք. Ըստի եւս կը
յիշէ զԵղիա ժողովին արձանագրութեան մէջ «Գրիգորիս

